

Жавохирхон СОБИРОВ

Ўзбекистон халқаро ислом академияси
Халқаро муносабатлар кафедраси ўқитувчиси
sjavohirkhon@iiaau.uz

ТУРКИЙ ТИЛЛИ ДАВЛАТЛАР ЎРТАСИДАГИ ИНТЕГРАЦИОН ЖАРАЁНЛАРНИНГ РИВОЖЛАНИШИ

DEVELOPMENT OF INTEGRATION PROCESSES BETWEEN TURKIC- SPEAKING COUNTRIES

РАЗВИТИЕ ИНТЕГРАЦИОННЫХ ПРОЦЕССОВ МЕЖДУ ТЮРКОЯЗЫЧНЫМИ СТРАНАМИ

Аннотация: Ушбу мақолада Туркий тилли давлатлар ҳамкорлик кенгашининг халқаро алоқалардаги роли ёритилган. Бундан ташқари, туркийзабон халқларнинг келиб чиқиши тарихи, маданияти, тили ва динининг яқинлиги ҳақида сўз юритилади. Мақолада Марказий Осиё мамлакатларини Туркий тилли давлатлар ҳамкорлик кенгашидаги иштирокининг аҳамияти ва таъкилот доирасида интеграцион жараёнларга таъсири каби масалаларга доир фикр-мулоҳазалар баён этилган.

Калит сўзлар: Туркий халқлар, Марказий Осиё, Туркий тилли давлатлар ҳамкорлик кенгаши, Туркий кенгаши, интеграция, ҳамкорлик, Пантюркизм, демократия, кўппартиявийлик.

Аннотация: В данной статье рассматривается роль Совета сотрудничества тюркоязычных государств в международных отношениях. Кроме того, упоминается о близости истории, культуры, языка и религии происхождения тюркских народов. В статье рассматривается важность участия стран Центральной Азии в Совете сотрудничества тюркоязычных стран и их влияние на интеграционные процессы в рамках организации.

Соборовники русча номи ва аннотациясини алмаштирворинг

Ключевые слова: тюркские народы, Центральная Азия, Совет сотрудничества тюркоязычных государств, Тюркский совет, интеграция, сотрудничество, пантюркизм, демократия, многопартийность.

Abstract: The role of the Cooperation Council of Turkic-speaking states in international relations is considered in this article. In addition, there is the discussion of the history, culture, language and proximity

of the origin of the Turkic-speaking peoples. The article discusses the importance of the participation of Central Asian countries in the Cooperation Council of Turkic-speaking states and their impact on the integration process within the organization.

Key words: Turkic peoples, Central Asia, Cooperation Council of Turkic-speaking states, Turkic Council, integration, cooperation, pan-Turkism, democracy, multiparty system.

Туркий халқларнинг келиб чиқиш тарихи милoddan аввалги минг йилликларга бориб тақалади. Турк ҳоконлиги, Қорахонийлар, Ғазнавийлар, Салжуқийлар ва Хоразмшоҳлар каби қадимги туркий давлатлар ўз даврининг энг қудратли салтанатларидан бўлган. Уларнинг таъсирида туркий тил ва турмуш тарзи кенг ёйила бошлаган, илм-фан, маданият ва санъат юксак ривожланган, кўплаб буюк алломалар етишиб чиққан. Уларнинг улкан кашфиётлари, нодир асарлари нафақат туркий тилли халқлар, балки бутун жаҳон цивилизациясига салмоқли ҳисса бўлиб қўшилди.

Туркий халқлар ўртасидаги яқинлик нафақат муштарак маданият, тил, дин ва ўхшаш қадриятлар, балки қадимдан савдо алоқалари йўлга қўйилиб, ўзаро борди-келди, ҳамкорлик қилиб келингани билан ҳам боғлиқ. Бу ришталар собиқ иттифок даврида узилиб қолган, чекланган бўлса-да, аммо мустақиллик йилларига келиб қон-қардошлик туйғуси яна эски ўзанини топди. Собиқ иттифок таркибидаги туркий мамлакатларда миллий ўзликни англашга эътибор кучайди, тарихий анъаналар қайта тикланди, туркий тилли давлатлар билан ўзаро алоқалар фаоллашди.[10]

Туркий тилда сўзлашувчи давлатлар раҳбарлари 1990 йилларнинг бошидаёқ тили, дили, маданияти ва диний эътиқоди умумий бўлган қардош халқларнинг тенг ҳуқуқли ҳамжамиятига асос солганлар. Туркий тилли давлатларнинг ҳамкорлик кенгаши (Туркий кенгаш) нинг асосий мақсади туркий тилли давлатлар ўртасида ҳар томонлама ҳамкорликни ривожлантиришга қаратилган. Уни ташкил этиш бўйича ташаббус Қозоғистоннинг собиқ Президенти томонидан 2006 йилда олға сурилган. Кенгаш таъсисчи давлатлари Туркия, Озарбайжон, Қозоғистон ва Қирғизистон ҳисобланади. 2009 йилда Озарбайжоннинг

Нахичеван шаҳрида Туркия, Озарбайжон, Қозоғистон ва Қирғизистон бу дўстлик ва ҳамкорликни янги босқичга кўтариш мақсадида Туркий тилли давлатлар ҳамкорлик кенгашини тузиш ҳақида келишиб олди. Ташкилот фаолиятининг асосий принциплари 2016 йилда қабул қилинган Истанбул декларациясида белгилаб қўйилди. 2018 йил Ўзбекистоннинг ушбу ташкилотга аъзо бўлиши, унинг мавқеъини янги даражага олиб чиқди. Ташкилотда Туркменистон ва Венгрия ҳам иштирок этиб келмоқда.

Ушбу ташкилотдаги мамлакатимиз иштирокининг миллий манфаатларимизга қанчалик мос эканини Ўзбекистон Президентининг Туркий тилли давлатлар ҳамкорлик кенгаши саммитида сўзлаган нутқида қуйидагича таъкидлаган: “Туркий кенгаш доирасида ўзаро самарали ҳамкорликни янада ривожлантиришдан манфаатдормиз. Ҳозирги босқичда унинг фаолиятида мамлакатимиз учун амалий жиҳатдан қизиқиш уйғотадиган йўналишлар бўйича иштирок этишга тайёرمىз”.[9]

Туркий Кенгаши Бирлашган Миллатлар Ташкилоти (БМТ) Уставининг мақсадлари ва тамойилларига ва халқаро ҳуқуқнинг умумэтироф этилган бошқа принциплари ва меъёрларига, шу жумладан суверен тенглик, ҳудудий яхлитлик ва давлатларнинг халқаро эътироф этилган чегараларининг дахлсизлиги, шунингдек халқаро тинчлик, хавфсизлик ва яхши қўшничиликни ривожлантиришга содиқ бўлган ҳукуматлараро ташкилотдир. Шу билан бирга, аъзо давлатлар ўртасидаги дўстона муносабатлар ва ҳамкорлик ривожлантиришга доимо интилади.

Туркий Кенгаш фаолияти тинчлик ва барқарорликни мустаҳкамлашга, кенг ҳамкорликни ривожлантиришга, аъзо давлатларнинг умумий ривожланиши учун имкониятларни очишга қаратилган ташкилотдир. Гарчи ташкилот маълум бир мамлакат гуруҳини бирлаштирган бўлса-да, эксклюзив ёндашувни қўлламайди. Аксинча, туркийзабон давлатлар ўртасида чуқурроқ алоқалар ва бирдамликни ривожлантириш орқали Евроосиё қитъасида, айниқса Марказий Осиё ва Кавказда халқаро ҳамкорликни ривожлантириш учун янги минтақавий восита бўлиб хизмат қилишига интилади.[5]

Умумий тарих, муштарак тил, ўзига хослик ва яқин маданият сингари тўртта устунда қурилган Туркий Кенгаш бу умумий хусусиятлар билан чекланиб қолмайди. Аксинча, бу икки томонлама ҳамкорликнинг мавжуд йўналишларини, масалан, аъзо давлатлар ўртасидаги иқтисодиёт, фан, таълим, транспорт, божхона, туризм ва бошқа турли соҳаларни минтақа манфаатлари йўлида кўп қиррали ҳамкорликка кенгайтиришга қаратилган.

Турк дунёси интеграциясининг ривожланиши барча туркий давлатларнинг давлатчилигини мустаҳкамлашга ёрдам беради. Шундай қилиб, туркий тилда сўзлашадиган мамлакатлар глобал сиёсий жараёнга сезиларли таъсир ўтказа олишади. Бундан ташқари, энди туркий тилда сўзлашадиган мамлакатлар биргаликда жиддий кучни англатади. Улар иқтисодиётининг ялпи ички маҳсулоти 1 триллион 150 миллиард доллардан ошади. Туркий Кенгаш аъзоларининг сони 160 миллион кишини ташкил қилади. Шуни таъкидлаш керакки, Марказий Осиё жуда катта тарихий ва маданий чегараларга эга. Худди шу ерда, туркий тилда сўзлашадиган халқларнинг катта қисми яшайди. ЮНЕСКО маълумотларига кўра, минтақа 5 та постсовет мамлакатларидан ташқари, Мўғулистон, Ғарбий Хитой, Панжоб, Шимолий Ҳиндистон ва Шимолий Покистон, Эроннинг шимолий-шарқий қисми, Афғонистон, Россиянинг Осиё тайга зонаси жанубигача бўлган ҳудудлар киради. Ушбу ерлар туркий тилли давлатлар интеграцияси туфайли ўтмишда бўлгани каби тарихий давомийлик тамойилига риоя қилган ҳолда, жаҳон тарихида алоҳида ўрин эгаллаши мумкин бўлган катта иттифоқдош ўқини шакллантириш мумкин.

Албатта, туркий тилда сўзлашадиган мамлакатларнинг бирлашиши, Пан-Туркизм доктринасида кўрсатилганидек, Буюк Турон сингари ягона марказлашган ёки федерал давлат яратилмасдан амалга ошиши керак. Туркларнинг бирлиги қандайдир императорлик лойиҳасига, манфаатдор ўйинчиларнинг тегишли амбицияларини рўёбга чиқаришига йўл қўймаслик керак.

Замонавий даврда сиёсий пантуркизм ғоялари иккинчи даражага кўтарилмоқда. Бир қатор экспертларнинг фикрига кўра,

дастлаб, 90-йилларнинг бошларида Марказий Осиё мамлакатлари билан мустақилликка эришгандан сўнг Туркия ўз ғояларини олға суришни бошлаган. Кейин Анкара туркий кенгаш интеграциясини ривожлантириш учун, шу жумладан Марказий Осиёнинг туркийзабон мамлакатлари ҳамкорлик орқали иш олиб бориш кераклигини англади. Натижада Анкара 90-йилларнинг ўрталаридан бошлаб Марказий Осиёга нисбатан икки томонлама ўзаро таъсирлар, кўп томонлама институтлар, иқтисодий алоқалар ва юмшоқ кучларнинг мураккаб комбинациясидан фойдаланган.[1]

Аҳолисининг аксарият қисми муслмонлардан иборат бўлган ҳолда, дунёвий давлат қуриш йўлидан борган республикалар учун, ўзида секуляр демократияни муваффақиятли жорий қилган, шунингдек, кўппартиявийлик борасидаги ютуқлари билан турк модели жуда ҳам жозибадор кўринган эди. Шу сабабдан ҳам ўтган асрнинг 90-йилларида минтақа мамлакатлари раҳбарлари ривожланишнинг турк моделини қабул қилишга тайёр эканликларини билдирди. Афсуски, Анқаранинг умумий турк сиёсий ва иқтисодий ҳамжамиятини яратиш борасида ўз салоҳиятига ортиқча баҳо бергани тез орада аён бўлиб қолди, унинг бу соҳада етарли ресурсларга эга эмаслиги ойдинлашди, эндигина мустақилликка эришган туркий тилли давлатларга ваъда қилинган иқтисодий ёрдамни бера олмади. Натижада, турк модели минтақа етакчилари учун ўз жозибадорлигини йўқотди.

Туркиянинг асосий мақсади алоқаларни ривожлантириш ва Марказий Осиё билан яқинлаштишни таъминлаш эди. Тижорат ва бизнес муҳим албатта, бироқ энг муҳими, маданий ришталарни сақлаш бўлган. Мустақилликнинг илк йилларида Туркия туркий халқлар орасида интеграцияни тарғиб қилиб, ўзига хос бир блок тузиш керак деган таклифларни қувватлади. Лекин Марказий Осиё республикалари мустақил давлат сифатида оёққа турар экан, ўзи танлаган йўлдан боришни хоҳлади. Интеграция эмас, суверенитет муҳим эди.

1996 йилдан кейин Туркия туркий тилли республикалар билан муносабатни қайта ташкил қила бошлади. Энди бу сиёсат реал сиёсий

воситалар ва узоқ муддатли ҳисоб-китоблар билан таъминланган эди. Муносабатларнинг иккинчи босқичида пантуркизм сингари пафосли ғоялардан воз кечилган бўлса-да, минтақа давлатлари билан кўп қиррали муносабатларни ўзига хос этно-лингвистик асосда ривожлантириш тамойили сақлаб қолинди. Бунинг ёрқин исботи – туркий тилли давлатлар Кенгашининг таъсис этилганлигидир.

Туркий кенгашга аъзолик Ўзбекистоннинг туб манфаатларига тўла жавоб беради. Бугунги кунда мамлакатларимиз ўртасида нафақат маданий-маънавий алоқалар, балки савдоиқтисодий муносабатлар ҳам янги босқичга кўтарилмоқда. Ўзбекистон нафақат ташкилот доирасида, балки, бошқа давлатлар билан ҳам бўлган муносабатларини йўлга қўйишда ўзаро манфаатли ҳамкорлик тарафдори эканини кўрсатмоқда. Бир томонлама манфаатларга хизмат қилувчи ташкилотлар келажаги йўқлиги алоҳида таъкидланмоқда.

Маданий-тарихий алоқалардан ташқари, туркий тилли давлатларнинг иқтисодий-сиёсий интеграция учун имкониятлари чекланганини тан олиш лозим. Хусусан, савдо алоқаларини ривожлантириш Кенгаш низомида алоҳида қайд этилган. Унда “Савдо ва сармоялар учун қулай шарт-шароитлар яратиш, товарлар, капитал, хизматлар ва технологияларнинг ҳаракатланишини енгиллаштириш учун божхона ва транзит жараёнларини, молиявий ва банк операцияларини янада соддалаштириш” масаласига алоҳида урғу берилган.

Туркий давлатларнинг аксарияти ўзи учун устувор саналган бошқа давлатлар ва интеграцион бирлашмалар билан муносабатларни ривожлантиришга кўпроқ аҳамият бермоқда. Бир сўз билан айтганда, туркий давлатлар сиёсий элитаси бу Кенгашда иштирок этишни бошқа ташкилотлар доирасидаги самарали фаолиятига муқобил вариант сифатида кўраётгани йўқ. Бу яқин келажакда ҳам ўзгармас сиёсат бўлиб қолиши эҳтимолдан ҳоли эмас. Аммо ташкилотнинг ривожланиши туркий тилли давлатлар ўртасидаги муносабатларни мустаҳкамлаши билан бир қаторда, ушбу давлатлар ўртасидаги савдо муносабатларини эркинлаштиришга имкон яратади.

Хулоса қилиб шуни айтиш мумкинки, Туркий тилли давлатлар билан алоқаларни Марказий Осиё минтақаси доирасида ривожлантириш, минтақа давлатларининг ўзаро ҳамкорлик муносабатларини шакллантириш Туркий Кенгаш фаолиятининг асоси ва барқарор истиқболи бўлиши мумкин. Минтақа давлатларининг Туркий Кенгашда иштирок этиши минтақавий интеграцион жараёнларни тўлдиради ва бу жараённи янада фаоллаштиришга хизмат қилади. Интеграцион жараёнлар бир томонлама манфаатга қаратилмасдан, балки, ўзаро тенг манфаатли ҳамкорликни кўзлаши ташкилот истиқболини белгиловчи омил бўлиб хизмат қилади.

АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. BENG, P. (2008). Turkey's Potential as a Soft Power: A Call for Conceptual Clarity. *Insight Turkey*, 10(2), 21-40. Retrieved December 28, 2020, from <http://www.jstor.org/stable/26328672>
2. Berdiyev, B. (2020). Central Asia: International Relations as a Factor of Regional Stability and Integration. *The American Journal of Political Science Law and Criminology*, 2(10), 118-122.
3. Muhammadsidiqov, M. (2018). The Influence of "religious factor" on Ethno-Political and Confessional Conflicts in Muslim Countries. *The light of Islam*, 2018(1), 18.
4. Nazirov, M. (2016). Some thoughts on the study of the evolution of political processes in Uzbekistan in 1989-1991. *The Strategies of modern science development: Proceedings of the XI International scientific-practical conference*, North Charleston, USA. CreateSpace, 60-65.
5. Şahin, Köksal & Candan, Gökçe. (2018). Scientific productivity and cooperation in Turkic world: a bibliometric analysis. *Scientometrics*. 115. 10.1007/s11192-018-2730-x.
6. Sentralnaya Aziya. Geopolitika i ekonomika regiona. – M.: Institut strategicheskix otsenok i analiza, 2010.
7. Sobirov, J. Participation of Uzbekistan in The Cooperation Council of Turkic Speaking States. *Scientific Collection «InterConf»*, (39): with the Proceedings of the 8th International Scientific and Practical Conference «Science and Practice: Implementation to Modern Society» (December 26-28, 2020). Manchester, Great Britain: Peal Press Ltd., 2020. 1851
8. Sobirov, J. (2020). International Relations Between Turkic Speaking States. *The American Journal of Political Science Law and Criminology*, 2(12), 144-149. <https://doi.org/10.37547/tajpslc/Volume02Issue12-22>
9. <http://old.uza.uz/oz/society/turkiy-tilli-davlatlar-amkorlik-kengashi-zaro-ishonchga-yana-17-09-2019>
10. https://www.s-cica.org/page_ol/ccts12/